

Fráter Zoltán

DUNA-PART ÉS VÁROSLIGET

Karinthy Pestje

Ácsorgok a megállóban, villamosra várva. Nem jön. Hosszú percek múlnak el, sehol semmi, mintha egyáltalán nem is járna, mintha nem is járt volna sohasem. Átellenben végre bedöcög egy sárga kocsi. Legalább közlekedik, ez is valami. Reménykedem, hogy lassacskán most már az enyém is megérkezik. Jönni jön ugyan, de épp onnan, ahová utazni szeretnék. Aztán még egy, majd megint egy. Éppen okoskodni kezdenék magamban a forgalom természetéről, amikor eszembe jut Karinthy pontos definíciója a villamosról. „*Jármű, mely a túlsó oldalon megy, ellenkező irányban.*” Ez, úgy látszik, végképp örökbecsű meghatározás – mint annyi más esetben, az író itt is előre látta a jövőt. Jókedvű leszek, és most már azért drukkolok, hogy még sokáig ne jöjjön az én járatom, legyen csak igaza a definíciónak, legyen Karinthy minél tovább velem. Jó tudni, hogy olyan lelkiismeretes humorista szelleme lebeg Pest utcái felett, aki „*humorban nem ismerte a tréfát*” (mint ahogy járműben én ott a villamost).

Karinthy Frigyes – aki látni és kérdezni készíti olvasóit – évtizedek óta, folyamatosan jelen van, láthatatlanul is beépült Budapestbe, megszólalásainkba, gondolkodásunkba. Mind a mai napig az ő szavait, „bemondásait” használjuk, akár tudunk róla, akár nem. Néhány kultikus helyen sokszor látom még ma is, a Belvárosban vagy a Keleti környékén. Hol egy sarkon fordul be, hol egy elrobogó buszból integet, hol a nyitott iskolaablakon szűrődik ki a hangja: „*tanár úr, kérem.*” Tőle tanultuk, hogy komoly társaságban, ha vibráló komikummal telített, visszafojtott, feszült csönd után kipattan a harsány nevetés, ez az, amikor „*röhög az egész osztály*”... Múltkor a metróban a kapaszkodót nézte gyűrűhintának egy csenevész tini, s önfeledten himbálózva a fogantyún, kiáltotta ámuló társainak: „*lógok a szeren!*” Tévében, rádióban politikusok nyilatkoznak félreérthető kijelentésekről, néha dadogva, néha bőszt elszánású hevülettel, előadva mindig a rossz tanuló monológját, melynek címe „*magyarázom a bizonyítványom*”. Persze, aki még ezt sem tudja felfogni, az megérdemli, hogy a fejéhez vágják, nyugodtan követelheti az egykori tandíj visszatérítését, ha nem éppen ő maga háborog öklét rázó hitetlenséggel: „*visszakérem az iskolapénzt*”. Közéleti események váratlan fordulatai szinte napról napra igazolják azt a megállapítást, hogy „*minden másképpen van*”. Miért mégis, hogy a rettenetes gazdasági helyzetet elemző és a különböző megszorítások szükségességét bizonygató nagyképű dumákat *halandzsának* minősíti a mai pesti nyelv? Bár magát a halandzsázást történetesen nem Karinthy találta fel, hanem Lachs Lajos képerkedő, de legnagyobb népszerűsítője (humoreszkjeiben, jeleneteiben) és művelője (a kávéházi játékok gyakorlatában) Karinthy volt. Ő adott nevet az őserőként feltörő, „*nagylöttyös indulat*”-tá váló keserves sóhajnak – „*hej, muramista, muramista*” – Móriczról írt karikatúrájában. A saját retorikájába szédült szónokot manapság is tökéletesen kizökkenthetjük a fogadatlan prókátor szerepéből, ha két odavetett szóval azt firtatjuk, „*ki kérdezett?*” A vásárcsarnok halaspultjainál hányszor hallani a kedves versikét: „*Mondja, marha, mért oly bús? Olcsóbb a hal, mint a hús*” – mert ez is Karinthy, természetesen.

Velünk van mindennap, mindenhol, népszerűsége – mint mondani szokás – töretlen. Valóban beteljesedett A REFORMNEMZEDÉKHEZ címzett versének előérzete: „*Ott leszek valahol a szavában és a szívében annak is ki rólam sose hallott.*” Őt idézzük, akár naponta többször, ha nem sejtjük is. Keveser olyan írónk van, akinek mondatai, szinte észrevétlenül, ennyire magától értetődő természetességgel váltak közbeszédünk és magánbeszélgetéseink alkotórészeivé.

Népszerűsége nem síron túli, nem „későn jött” közkedveltség.

Mindenkinek rokona, ismerőse volt, nagyon sokan ismerték és szerették, túl az irodalom berkein is. Kissé groteszk alakja nemcsak a kávéházak termeiben vált összetevszthetetlenné. Népszerűségének sokat emlegetett bizonyítéka, hogy volt idő, amikor két megálló között megállt neki az autóbusz. Fura figurája már-már hozzátartozott a városképhez. (Ma bizonyára a világörökség része lenne.) Annak ellenére, hogy fővárosi születésű írónk, akit nemcsak családja, hanem a város, a századforduló magyar metropolisa is nevelt, Karinthy és Budapest mint téma meglehetősen kiaknázatlan maradt. Manapság – úgymond tudományos értekezésben – nem nagyon illik érvényesíteni olyan szempontot, melynek valamiféle referenciális vonatkozása van (szövegven kívüli „valóság”-hoz”, történelmi korszakhoz kötődő utalás – és különösen a biográfiai adatok felhasználása – felesleges életrajzi tények illúziójában való merengésnek ítéltetik). A maguk egyedül üdvözítő igazát fennhangon hirdetőik mindenáron csupán hagyományos pozitívista adathalmazt látnak az effajta tevékenységben, „életrajz és életmű egységét” bizonygató, hiábavaló törekvésnek vélik, és egyszerűen nem vesznek tudomást a szociokulturális kontextus létezéséről. Mostanában viszont mégiscsak könnyedén tapasztalhatjuk, hogy az elemzési, megközelítési módszerek maguk is meglehetősen sokfélék, és az egyik nem szünteti meg a másikat. Napjaink elméleti sokszínűsége idején nem éppen szellemi fogékonyságra és igényességre vall bármiféle *egyetlen* kizárólagos szempont követelése. Az irodalomtörténet, akárcsak maga az irodalom, kissé öncélú, egyetemes, szabad játék, amelynek komolyanvétele viszont mégiscsak etikai, lélektani felismerésekre vezet, önmagunkkal való szembenézésre készlet.

A huszadik század elején, a világháború előtt Pest a virágkorát élte. Karinthy számára nem volt újdonság a város, sőt a nagyváros létezése. Az ő gyermekéveiben a belvárosi Gizella tér és a Keleti pályaudvar környéke volt az „*ember-sűrűs, gigászi vadon*”, ahogyan Ady Párizst nevezte. Nemzedéktársai többségével szemben, akik vidékről, faluról vagy kisvárosból érkeztek fiatalságuk hajnalán az ígéret földjét jelentő fővárosba, Karinthynek nem kellett átélnie a változást. Később ismerte meg a vidék csöndjét és kisszerűségét, hiszen alapvetően a pesti flaszteron nevelkedett, ha időnként az erdős-ligetes Érden nyaralt is. Neki a falusi és kisvárosi élet jelentette a különlegest, az érdekességet, míg kortársai többségének az érvényesülés, önkifejezés lehetőségeit kínáló, zakatoló, zörgő, zsúfolt főváros. A vidéki táj szépségei helyett azonban olyan élményben volt része, mint nemzedékéből talán csak Molnár Ferencnek és Füst Milánnak, akik szintén pesti származásúak voltak. (Nem nagyon érdemes ragaszkodni ahhoz a régi rögeszméhez, mely szerint Karinthy volna az egyetlen fővárosi születésű és gyermekkorát Pesten töltő író a huszadik század elején. Méltatlan volna megfeleldkezni Molnár Ferencről, Füst Milánról és például az előző nemzedékből Szomory Dezsőről, Lovik Károlyról, Szini Gyuláról. Ők is pesti gyerekek voltak, nem csak a kis Frici.)

Karinthy számára természetes közeg volt a többemeletes házak körülete, a körutak forgalma, a lóvasút, a villamos, a földalatti járata, a Duna fölött ívelő hatalmas hi-

duk panorámája és a kávéházak belterjes világa. Már gyermekként megbarátkozott a kávéházzal, hiszen többször reggelizett-uzsonnázott a Keleti pályaudvar környékén található kávémerésekben. Hasonló évjáratú barátainál korábban ismerkedett meg mindazzal, amit a nagyvárosi életforma hozott magával: a legkülönbözőbb emberekből összeverődő társasággal, idegenekkel való gyakori kommunikációval, nemcsak üzletekben, hivatalokban, hanem járműveken és akár a nyílt utcán is, kávéházi és éttermi felszolgálókkal, fizetőpincérral, a számlafelírás intézményével, sőt az adóssághalmozással. Hamar részese lett mindenféle közlekedési stiklinek, a bliccelésnek, tujázásnak, mozgó járműre ugrálásnak, talán még a tolakodásnak, furakodásnak is. Már naplóíró iskolásként kedveli a színházat, magabiztos véleménye van az előadásról, látogatja a korai publikációi idején induló kabarét, melynek rövidesen sikeres szerzője is. A mozinak egész életében csodálója marad, s tárcában, cikkben többször foglalkozik a mozgóképpel. A film visszapergetésének technikai lehetősége olyan elemekkel gazdagította látásmódját, mint a novellában elbeszélte események visszatekintő, flashback felvillantása vagy híres humoreszkjében (A TANULSÁG) egy egész életút elmesélése a végről kezdve.

Karinthy Budapestjét vizsgálva ezúttal nem ironikus legendagyártással intézzük el a kérdést. Nem tévedünk a memoárok, anekdotikus emlékezesek ingoványos, bár kétségekívül fantáziadús és fantáziánövelő terepére, hanem jóval keményebb talajon végzünk próbafúrásokat. Egészen pontosan Karinthy műveiben. Márpedig Budapest, ha nem is a maga teljességében, de bizonyos elemek következetes ismétlődésével rendszeresen jelen van a Karinthy-oeuvre egészében.

A PESTI MÓKÁK című kötete 1912-ben jelent meg, a BUDAPESTI EMLÉK 1913-ban. Nemcsak a békebeli Pest virágkora ez, hanem a magyar irodalomé is. Karinthy pályájának pedig legmeredekebben emelkedő szakasza. Egy éven belül, 1912-ben öt könyvvel áll elő. Modern novellában és szatirikus humoreszkben egyaránt megmutathatja tehetségét, akár csak legsajátabb műfajában, irodalmi karikatúráinak gyűjteményével. Az ÍGY ÍRTOK TI-vel fiatalkori alkotóművészete csúcán van, ötletekben kifogyhatatlan. (Privát életének is viszonylag felhőtlen korszakát éli, boldog házasságban a megszőktetett Judik Etellel.) Budapest humoros-ironikus nézőpontból divatos téma ekkor. Csak a „pesti gyerekek” közül megemlíthetjük Molnár Ferenc PESTI ERKÖLCSÖK 1909-es és Szini Gyula PESTI KONFETTI című 1913-as könyvét. (De azért jegyezzük meg, hogy az érzelmesebb hangnemben például A PÁL UTCAI FIÚK szintén vérbeli pesti történet.) A fővárosi regionalitás divatját talán még 1901-ben – az egyébként pozsonyi születésű – Kóbor Tamás teremtette meg BUDAPEST című regényével.

Az ember, mint életét védő és a veszélyek elhárítására, visszaszorítására törekvő lény, környezetének folytonos felfedezésére kényszerül a fennmaradás érdekében. Nemcsak az őserdő viszonyaira vonatkozik ez, hanem a modernség korában kiépült lakóterületre is. Karinthy természeti emberként közlekedik a nagyváros útvesztőiben, egyszerre otthonosan és támadástól tartva, állandó készenlétben. A BUDAPESTI EMLÉK lapjain kisfiús viszontagságai kapcsán sajnálattal olvassuk az ő szegény kisgyermekének panaszait. Mennyire meg kellett küzdenie az áhított cukorkafélék vonzó-taszító tulajdonságaival! A krumplicukor malterizével, a törökméz gumyszerűségével, a mákcukor igencsak tartós kőkeménységével, a piros-fehér színű csavart cukor pörkölt faltörmelékhez hasonló ízével, a játéknak is jó cukorbaba elkoszolódásával. A felnőttet sem kímélik a régi emlékeket felidéző iskolatársak, és a további válogatott kínzások okozói sem: a telefonon kihívott orvos, aki rögtönzött kúrájával kedélyesen szétrombolja a la-

kást, a féltékeny férjek miatt vívott párbajok, a gögicsélő nő, akivel bizonyos mértékig érdemes csak szóba elegyedni és bensőséges kapcsolatba keveredni, a kutyasétáltató nő, akit inkább a kutyája sétáltat. A nagyvárosban mindenféle akadály tornyosul a szabad levegőhöz szokott, szabad bejárásra jogot formáló, vagyis az eredendően szabadságra született ember elé. A tiltó mozdulatokat némi felsőbbrendű modorral, az ajtónállókkal szembeni fölényes viselkedéssel sokszor jó eséllyel ellensúlyozni lehet. Különös és sajtóságos szörnyetege a pesti életnek a háziúr és az albérleti szobát kiadó főbérlő (HÓNAPOS SZOBA). A kávéházi időtöltés egyik hátrányát, az illetéktelen asztaltárs zavaró fecsegését előnnyé változtatni, sőt hasznosítani az életképesség igazi próbája. Persze néha beugratások áldozata is lesz a kávéházlakó, mint a LERAJZOLNAK humorreszkiében, ahol a divatos portrérajzolás ürügyén a megbírált féldilettáns költő alaposan megmondja a véleményét kritikusan. Védekeznie kell a Condoleantia Budapestus járványa ellen, vagyis a beteglátogatók kifogyhatatlan seregével szemben. Meg kell zaboláznia a folytonos kísértést, mely arra kényszeríti, hogy kávéházban dolgozzon, ám ha ez sikerül, már csak azt kellene megszoknia, hogy az otthoni nyugodt munka feltételei közt semmi sem jut az eszébe. El kell viselnie az utcai közvetlenkedőket, akik elkérik tőle a magával hordott könyvet, és oldalakat olvasnak el belőle a járda kellős közepén. A főváros mint Hivatal is a leküzdendő akadályok közé tartozik a FEKETE, FEHÉR, IGEN, NEM társasjátékában, ahol a Fővárosi Lakócska érdeklődik a házbér szabályozásának vagy éppen az autótaxi bevezetésének időpontjáról. A nagyváros dzsungelképzetét erősíti az a krokisorozat is, melyet az ősemberrel való találkozásról ír. A kultúrember, midőn szembesül az ősember tudatlanságával, tanítani kezdi a pesti élet fortélyaira. Persze nem könnyű dolog, ha a civilizáció már olyan fokra fejlődött, hogy a katonaságnál három évig tanulja az ellenség megölésének tudományát, míg az ősembernek néhány gyors mozdulatába kerül csak, hogy doronggal leüssön bárkit is. Az élelem beszerzésének oktatásával szintén felsül a kultúrember, mivel vendéglőben ebédelne, csakhogy nem jön a villamos, a telefon nem működik, ha működik, a központos kisasszony nem kapcsol, ha végre kapcsol, a hívott szám mással beszél. Az ősember közvetlen módszere, mellyel a kirakatba tett sonkát az üveg betörésével szerzi meg, sokkal eredményesebb. Nem csoda, hogy amikor a tanítás a pesti lapokból felolvasott cikkekkel folytatódik, akkor már igazán elemében van az ősember, és ő magyarázza a fővárosi kultúrembernek a baltás gyilkosságokról, vérengzésekről, késsel felszabdalt áldozatokról szóló tudósítások, beszámolók után annak módszerét, hogyan kell valakit megnyűzni.

Az otthonosság örömeivel, vagyis öniróniával átítatott alkotás a GÖRBE TÜKÖR-ben A LIPÓTVÁROS TÖRTÉNETE ÉS OFEN-BUDA TÖRTÉNETE. Jelezve a helyszínnek jelentőségét, mindkettő monumentális keretben helyezkedik el, azzal a különbséggel, hogy a Lipótváros történetét a magyar történelem, kivált a honfoglalás eseményeire való rájátszás emeli meg, míg Ofen-Budáét egyenesen a kozmikus távlat, némileg a Teremtés, de legalábbis a világméretű szoboralkotás műveletével párhuzamba állítva. Verne hőseinek kalandjai az ÍGY ÍRTOK TI-BEN A CSÖMÖRI ÚTTÓL EGÉSZEN A FILATORI GÁTIG vezetnek, emlékeztetve a NYOLCVAN NAP ALATT A FÖLD KÖRÜL szereplőinek megpróbáltatásaira. A nagyregény műfajáról rajzolt karikatúra pedig a BUDAPEST címet viseli, bár az öt regényíró modorában írt fejezeteknek ezenkívül nem sok közük van a fővároshoz.

Jellegetes városrészek adják hátterét jó néhány népszerű Karinthy-írásnak. A TANÁR ÚR KÉREM-ben a Lipótváros iskolanegyede, a Markó utcai fiúgimnázium (a lányok

a Vadász utcába járnak) mellett feltűnik a Belváros pereme, a Károly körút és a Múzeum körút antikváriumainak világa (ELADOM A KÖNYVEM). Az UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL betegségmítosza a belvárosi Centrál kávéházban kezdődik, ahol egy márciusi estén, pontosan, „menetrendszerűen, hét óra tíz perckor” megindulnak a vonatok. Az egyik tárcanovellában (PÉLDÁUL ILYEN AZ ÉLET) a helyszínválasztásnak sorsjelző ereje van. A szándékosan banális ábraszzerűséget a kismemberi létforma lokalizálása is jelzi. Külső Stáció utca, Tisza Kálmán tér, Kenyérmező utca, Síp utca, Rákóczi út: hétköznapi szereplők hétköznapi sorsát keretezik. A címválasztás azonban olyan erővel hangsúlyozza az egyik leggyakrabban emlegetett frázis (amely itt szó szerint köz-helyet jelöl) elhasznátságát, hogy a célzottan sekélyes történet szövege a tétel megválaszolhatatlanságára hívja fel a figyelmet. Már csak azért is, mert az elbeszélő (sorozatosan ismétlődő zárójeles reflexiókkal) folytonos önkorrekcióval látja el a cselekmény fordulatait, kommentálva az Élet nevű fölöttébb tehetségtelen drámaíró megoldásait, melyeket ismertetni kényszerül. Amikor azt a tényt, hogy a párhuzamos életutak vázolásakor a szerencsétlenebb fiatalember egy időben vámszedő lett a Lánchídon, az elbeszélő egyenesen „*émelygős fordulat*”-nak minősíti, nehezen lehet mellőzni egy nagyon ismert – szintén Karinthy által megteremtett –, közhelygyanús megállapítást az élet nagy igazságaival kapcsolatosan. Mert milyen az élet? Az ÍGY ÍRTOK TI Herczeg-karikatúrája szerint „*az élet olyan, mint a Lánchíd*”. A PÉLDÁUL ILYEN AZ ÉLET jellegzetes pesti utcáinak felvonultatása – minden más narratív adalékkal együtt – arra figyelmeztet, hogy az efféle kérdésekre nincs értelmes válasz, legjobb esetben is csak olyan közhelyre futja, mint maga a kérdés. A VERKLI SZÓ agyonhajszolt igazgatója súlyos betegen a Garay tér környékéről a Hernád utcába jut, ahhoz a házhoz, ahol gyerekkorában lakott. A kapualjban nyekergő verkli eszébe juttatja régi-régi vágyát, azt, hogy valaha is tolhassa és forgathassa a kerekes verkli. Az ócska sípláda hangjai mintegy siratóénekként kísérik lépcsőházi haldoklását, felidézve gyermeki önmagát a halála előtti percekben. Talán megkockáztatható az a megállapítás, hogy a legkülönbözőbb műfajú Karinthy-írásokban fel-felbukkanó verkli szó motívuma alapvetően a kisszerűség és az elrontott élet szimbólumaként vonul végig az életműben.

Természetesen Pesten is, mint bárhol, vérbeli író számára legérdekesebb maga a városi lakos, a pesti polgár és – akár szó szerinti értelemben is – az utca embere. A BELEBESZÉLNEK humoreszkje az írás műfajának meghatározásával kezdődik: „*Ez egy pesti erkölcsrajz.*” A pestiek jó szokását örökíti meg, azt a megfigyelést, hogy az utcán történő ügyekbe a járókelők teljes joggal beleszólnak. Egy cseléd lány, türelmét veszve, fülön vágja a rábízott kisfiút, név szerint Ödönkét, mert a gyerek többszöri figyelmeztetés ellenére sem akar rendesen lépést tartani vele, húzhatja magát. Az Andrassy út egyik sétáló úriembere persze azonmód helyteleníti ezt, és kérdőre vonja a cselédet. Már három ember rögtön megáll az utcán, kíváncsian várva az ütlegelő cseléd lány s az Ödike védelmében fellépő idegen vitáját és a szóváltás izgalmasan alakuló fejleményeit. Valaki a lány védelmére kel, miközben további öt ember áll meg. Egyikük a lányt védő hozzászóló megjegyzéseihez fűz megjegyzéseket, majd csakhamar kialakul a csoportosulásból az egymás szavába vágó, egymással vitázó, alkalmi szociálpolitikusok kisebb tömege. Az éles eszű szemtanúként jelen lévő, társadalomostorozó szerzőt sajnos nem hagyták szóhoz jutni, éppen ezért írta meg véleményét a cikkében arról, hogy milyen kotnyelesek, indiszkrétek és nagyképűek a pesti emberek (akikkel melleleg ezáltal tökéletesen azonosul is). Hasonló ironikus-önironikus „belehelyezkedéssel” festi a társadalmi-társasági életet az UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL, amely annyi minden mellett a ma-

gyar író életvitelének kisenciklopédiája, s amelyben nemcsak szűkebb környezete, családja, lakása, a Reviczky utca és környéke szerepel, hanem barátai, ismerősei is, vagyis valóban benne van egész Budapest. A regény egyik legszebb bekezdése a Duna-part-hoz kötődik. A főváros újságolvasó közönségének feltérképezése után a műtét szenzációs hírére a maguk módján reagáló pestiek jellemzése következik, nem kevés öniróniával (a fejezet címe egyébként ADDISZ-ABEBA). A Duna-parti zsongás forrágata egyszerre kelt feszültséget, és egyszerre érzékelteti a nagyváros monumentalitása mellett eltörpülő személyes sors önironikus szemléletét. „*A Duna-parti korzón már élénk az élet. »Adjál csak egy példányt, fiam!« Barátom, ez a modern hírszolgálat, mi? Ó még ott fekszik az asztalon, és én itt olvasom. Te, mi az, hogy fiziológiai sóoldat? A Citadella fölött felhők bandukolnak, nagy lendülettel hallgat az Erzsébet híd.*”

A változatos műfajú Karinthy-próza befogadói tapasztalata alapján előbb-utóbb észlelhető, hogy a Budapest-kép felbukkanása meghatározott tartalmak leírását, érzékeltetését vonja maga után. A szövegekben ugyanis Budapest motívumai rendre eloldódnak a várostörténeti tényektől, és irodalmi tényekké válnak, retorikai és narratív eszközökké a helyrajzi érdekelttség helyett, s szinte kezdettől megindul a fővárosi tájegységek allegorizálódásának folyamata. Amikor Karinthy Budapestről ír – különösen egyes városrészek esetében –, többé-kevésbé hasonló érzelmi-gondolati folyamatok előtörését figyelhetjük meg. Legfőbb ideje, hogy az életművet ekként is szemléljük, s kivált az újra meg újra élénk táruló Duna-part, Andrassy út és Városliget allegorikus olvasatára tegyünk kísérletet.

Karinthy írásaiban Pest kelet–nyugati tengelye mentén helyezkednek el a súlyos pólusok, a Duna-part, a Városliget és mint tényleges közlekedési főútvonal, a kettőt összekötő Andrassy út. Sokszor persze a város inkább csak háttérül szolgál a novellák, regények cselekményéhez, mintegy szerves díszletként kísérve-alakítva a narrációt. Az Andrassy út széles járdái, sűrű gyalogosforgalma révén elsősorban a szemlélődés terepe, míg nem a Duna-part többnyire a zavarba hozó kérdések elhangzásának környezete lesz. „*Jókedvű voltam, sok mindent elfelejtettem, körülményesen meggyújtottam a szivarom, és nekivágtunk az Andrassy útnak. Én szép és drága feleségem mosolygott rám a fátyol alól, én szép kedvesem, aki, íme, szeretett, és megengedte, hogy szeressem. A fiatalemberrel a Duna-parton találkoztam, hat óra felé.*” A TALÁLKOZÁS EGY FIATALEMBERREL szereplője feleségével karonfogva sétál a nyugodt, zavartalan, sőt elégedett élet birtokosaként az Andrassy úton, és boldogan tekint az imádott nőre. A már-már gyanús idillt az zavarja meg, hogy útjuk során letérnek a folyó felé, és a korzón a férj meglátja a nyugtalanító fiatalembert, aki számon kéri tőle ifjúsága céljait, a magasba törő, meg nem alkuvo életet. Az INTŐ című novella gimnazistáján – aki rossz tanulmányi eredménye miatt öngyilkos lesz, hiszen latinból és fizikából mégis megintik – a folyóparti szürkület képének felvillantásával hatalmasodik el a halál előérzete: „*De este, mikor a májusi alkonyat lassankint párás, szürke homályba borította a Duna-partot, Bélát kimondhatatlan gyöngesség és szomorúság fogta el.*” Az új ÉLET-ben a megörülés nyugtalanító előrejelzéseként a köd „*lefolyt a Duna-partra, messziről túlkölte a hajók*”. A MŰVÉSZBECSÜLET íróalakja mellől egy étterem nyilvánosságában az oroszlánvadász szó nélkül elragadja és magával viszi a nőt, míg az író úgy oldja fel magában a rendezetlen konfliktust, hogy „*szépen, egyedül elment sétálni, sétált a Duna-parton, és ellágyult*”. Ekkor ötlük fel benne következő színdarabjának nagy Témája, az a bizonyos dráma, melynek bemutatóján végzetesen provokálja az orosz-lánvadászt, aki párbajban lelövi.

Vannak különleges helyszíneken különösen fontos, kultikus emlékek Karinthy Pestjén. Ilyen az Eskü téren (a mai Március 15. téren) álló Petőfi-szobor, mely felemelt karral, némileg deklamáló pózban örökíti meg a költő alakját. Az ÍGY ÍRTOK TI Petőfi-portrójának előszavában Petőfi szobra „a Duna-parton áll, fölfelé tartott három ujjával jelzi a közvetlen alatta állomásozó propeller-közlekedés másodosztályú menetdját: – mások szerint viszont arra esküszik, hogy Ábrányi Emil nem is ismeri, nemhogy ő szólította volna fel a róla szóló költemények megírására”. Hol van már a szobor megalkotását ihlető eredeti gondolat, a NEMZETI DAL refrénjének tömegek visszhangozta három sora: „Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” Petőfi mint nagy előd, a múlt századi irodalomban a költő, elszámolásra és leszámolásra készítette a modernség híveit. Költészete, melynek népiességét előszeretettel hangoztatta az akadémikus utókor, és a költő mint lángoszlop a témája a BESZÉLGETÉS SÁNDOR BÁCSIVAL című kultuszparódiának. A régi Pilvax helyén épült étteremben az egyik asztalnál dolmányos, árvalányhajas viseletben ül Petőfi, akivel addig a Duna-parti korzón lehetett találkozni, amint egy kővön állt, és valamit mutogatott fölfelé. A huszadik század modern emberét zavarba hozza a népies hagyomány és a váteszszerep feléledése. „Nagyon megörültem a találkozásnak, de hirtelenében nem tudtam mit mondani Sándor bácsinak.” A megelevenedett poéta lelkesen olvassa a róla szóló tanulmányokat, amelyek lírájában unos-untalan a népies elemet hangsúlyozzák. Sándor bácsi kénytelen is műparaszi módon viselkedni egészen addig, míg végül ketté nem hasad, mivel Beöthy Zsolt már megint különválasztotta benne az embert a költőtől. A szembenézés lehetősége sokkal inkább horrorszerű látomássá válik, különösen az anakronisztikus magyarázatok fényében. S a Petőfi-szobor allegorizálódásának még mindig nincs vége. Az ESKÜ című tárcában egy anyóka, aki évtizedek óta nem járt Pesten, fiatalkori románcának emlékeit keresi a korzón. „Mer’ itt volt, itt bizony – a német színház, a rondella –, arra odébb a cirkus, amibe a heccet néztük vagy hatvan évvel ezelőtt.” Akkoriban, az ÁRMÁNY ÉS SZERELEM előadása után eltévedt az esti Duna-parton. Amint sírdogálva bolyong a sötétben, odalép hozzá egy „keszeg kis ember”, bizonyos Sándor, aki rövidke, kellemes beszélgetés után mindjárt csókot kér tőle, sőt megesküszik, hogy addig el nem mozdul arról a helyről, ahová lecövekelt, míg meg nem csókolja őt a lány. Ha kell, ott marad kővé váltan, akár száz évig is, égre emelt kézzel, me-reven. Az ígéret beváltására évtizedek múltán is kíváncsi anyóka csaknem rosszul lesz a látványtól. „Száz lépésnyire, a tér közepén, esküre emelt kézzel ott áll az alak. Előtte fekete ruhás urak – egy küldöttség, éppen koszorút helyeznek el a szobor talapzatára. Az egyik előlép, fel-emeli a fejét, és szavalni kezd. Eljöttünk Hozzád, Petőfi Sándor... A szobor esküre emelt kézzel, mereven áll: szembenéz anyókéval.” A pesti korzó nevezetessége 1882-től Petőfi bronzszobra, Huszár Adolf alkotása. Karinthy, sűrűn korzózó nemzedéktársaival egyetemben, nap mint nap elhaladt mellette. A heroikus Petőfi-ábrázolás nyugtalanító módon magasodott a sétányon. Nem nagyon lehetett vele mit kezdeni, hiszen a hajdani szép eszmék helyét a századelőre kiszorították a Petőfi-kultusz megkopott maradványai. Forradalom és szabadságharc, népiesség és hősiesség fogalma kiüresedett. Ha volt valami értelme a költő teátrális pózban felemelt karjának, csakis gyakorlati okból lehetett. Vagy a másodosztályú menetdíj összegét jelzi, vagy Ábrányi Emil ellen esküszik, vagy valamely régi szerelmének, akitől csókot hiába várt. Az esküből méltatlan, mindennapi bizonykodás lett, a szabadság eszméjére való esküvésből csókért lihegő esküdözés. A Duna-parti szobor a hagyománnyal való szembenézésre ingerli Karinthyt, és a szembesítés eredményének megfogalmazására készíteti mint kései utódot. Válasz-

ban a romantikus költői hagyomány avultnak minősül, kivált a hagyományra rátelepedett értelmezők és a kultusz kisajátítóinak ténykedése miatt. A modern író másként tekint környezetére is, a készen kapott örökséggel elégedetlen, nem fekete-fehérben látja a világot, hanem bonyolult, ellentmondásos átmenetek sorozataként. Nem fogadja el sem szobrok, sem épületek, sem emberek koturnusát, földönjáró, használható megoldásokat kíván, papírmasé díszletek és Potemkin-falak helyett élhető világot akar. Kritikusan viszonyul a klasszikussá nemesedett, de ugyanakkor ki is üresedett költői-írói hagyományhoz is. Irodalmi Ödipusz-komplexusként legnagyobb példaképe és leggyűlöltebb ellensége egyszerre az előző század zsenije, Petőfi Sándor, minden modern író apja, akit meg kellett ölni (minden írónak saját magában) ahhoz, hogy a huszadik században másképpen tudjon írni. Elsősorban mégis szigorú korkritika rejtezik az ironikus sorokban. Bíráló az epigonok, a petőfieskedők és a hivatalos értekezők-értékelők serege ellen, elhatárolódás a hazafias érzelmeket jó haszonnal meglovalgoló, politikai és irodalmi sikerekre vágyó hazalobbistákkal szemben, megcsipkedve a legnagyobb magyar költő életművén élösködő frázispufogatókat is. Mindezekből persze nem következik az, hogy Karinthy végzetesen avultnak, veszendőnek vélte volna a szabadság szeretet eszméjét, vagy akár lebecsülte volna a népköltészetet. A probléma éppen abból adódik, hogy volt egy nagyszerű, hősies hagyomány, amelyet változatlan formában mégsem lehet hitelesen folytatni.

Az Andrássy útról két ellentétes irányba vezet az út Karinthy szövegvilágában. Az egyik a Duna-partra, a másik a Városligetbe. Míg a Duna-part látképe a múlttal szembesítő, számonkérő, kamaszos megközelítéshez nyújtott háttérrel, addig a Liget dzsungelszerűségéhez kapcsolódva elsősorban a jelen rutinjában élő, az ösztönvilág és a tudatalatti bonyolultságát feltáró, felnőtt alapállás problémái vetődnek fel. Humoreszkjeiben a csodák, titkok, babonák, káprázatos mutatványok terepe Pest vonzóan félelmetes, titokzatos parkja. **BEMUTATÓ A VÁROSLIGETBEN** címmel színházi tudósító alakját öltve ír kroit régi ligeti emlékeiről, de nem az egykori kisfiú nézőpontjából, hanem a harminc évvel későbbi férfi szemével látva és láttatva. Nem a régvolt és a ma öszszevetésének kritikus szándékával tehát, hanem a felnőtt, pénzkereső ember napi, gyakorlati céljaihoz alkalmazkodva. *„Városliget – találkozás egy hatéves kisfiúval, aki voltam... De hagyjuk ezt. »Én és a Városliget« nagyon megható lírai frigy lenne, de ne feledkezzünk meg magunkról se, aki szintén mintha kicsit megváltoztam volna az utóbbi harminc-egynéhány év változatos eseményei közt. Ő is komolyabb lett – mi tagadás, benne magam is. Korlátokat találunk – a régi vurstli egy utcácskává zsugorodott – a régi kisfiú pedig, ha felül a körhintára, immár nem tekintí végtelenbe táguló láthatárnak a festett falakat, s a febröppenő hintáról jól tudja, hogy visszahanyatlík mindjárt – nem üti át a ponyvát és a fellegeket.”* Ez a praktikus és kisé kiábrándult szemlélet érvényesül a ligeti látványosságok rövid ismertetésekor is, s ebből ered az írás humora, hiszen az illúziótlan, külső megfigyelésekre szorítókozó felsorolás éppen a mutatványos bódék lényegét, a játékosság varázsát veszi el. Az **OLASZ FAGYLALTOS** emlékező elbeszélője eleinte az Andrássy úton sétál, s szinte észrevétlenül ér a Ligetbe, ahol barátját, a tehetséges zeneszerzőt ösztönös, megmagyarázhatatlan félelem hatja át az ösvényen közeledő olasz fagyaltos láttán, akiben – mint évekkkel később kiderül – leendő gyilkosát pillantja meg.

Utolsó novellás könyvében, a **NEVETŐ BETEGEK** írásaiban felmerül néhány családi emlékhöz fűződő, mélyen ható élmény. A Kálvária tér, a Rigó utca és környékét idéző **TIBOR**, valamint a **SKARLÁT** című elbeszélések mellett a Ligetben játszódó **NŐK AZ ARCVO-**

NALBAN az egyik legizgalmasabb ösztönnovella. Cselekményének az enyhe jóindulattal városligetinek becézett utcák a földrajzi határai, az István úttól a Damjanich utcát kereszteve egészen a Szív utcai elemi iskola épületéig. „Ezekben a történelmi időkben a Városliget igazi erdő volt még, legalábbis nagyrészen s keleti határai, az Aréna út s derékban az István út, mint felvonulási terep, jó támasztékot adott a főhadiszállásnak. Ez a főhadiszállás liget környéki lakásunk volt.” A Városliget, fás-bokros-bozótos rejtekeivel, a rosszaság és gonoszkodás vágyainak kiélésével a természeti és az ösztönlét allegóriájává válik a Nők A HARCIVONALBAN történetében. Az ismeretlen erők, kalandos útvesztők, vonzó-taszító hatalmi játékok sűrűjének világa női princípiumokkal ötvöződik ebben az emlékfelidezésben. Cselvetéssel, hazugsággal, büszkeséggel vegyes álnoksággal, göggel összefonódó életrealitással. Nővére, Gizi, a minden hájjal megkent, ravasz kis hölgy, akit rászédett gyerekek serege bekerített, szorult helyzetében ösztönösen is demagóg beszéddel védi meg csínytevéseit, ámítja el és ingatja meg elhatározásukban fogva tartóit, mígnem végül diadalittasan, a ligeti fának dőlve, felszegett fejével nézhet támadókból lett alattvalóira. (A módszer mellesteg tömeg és vezére lélektanának iskolapéldája is.) A militáns szellem női princípiumokkal való keveredését a legyőzhetetlen női felsőbbrendűség reménytelen látomásával jelzi az utolsó, összegző mondat – „*Oldalt, a szoknyáján, aranysztráf*” –, mintegy tábornoki képességet tulajdonítva a lánynak. A Liget mutatványos, babonás légköre alkalmas közeg a nőiesség és a hatalombirtoklás összefüggéseinek felvázolásához. A hajdani játszóterület képzeletbeli benépesülése, Gizi hangulatfordító beszéde pedig a legcsekélyebb didaktikus mozzanat nélkül hívja elő a mindenkori hordószonokok „asszonyos” természetének felismerését és a „riszáló” attitűddel szembeni tehetetlenség érzését.

A Városliget allegóriájának erősödése külsőlegesen magánéleti tényekkel nehezen lenne indokolható. Az író évtizedek óta a Ligettől távol lakott, előbb a Népszínház utcában, aztán Budán, a Verpeléti úton, majd a Reviczky utcában, végül az Üllői úton. Mégsem véletlenszerű a ligeti és a családi emlékek előtűlése ebben az időben. A belső életrajz és a közírói tevékenység fényesen igazolja ezt. Az ötvenedik esztendejéhez közeledő, deresedő férfi, túl az élet delelőjén, egyre többet tekint vissza, vissza a gyermekkor alapélményeire, amelyekkel felnőtként mint elintézetlen ügyekkel szembe-sültni kényszerül. Élesedő publicisztikája pedig azt tanúsítja, hogy nem iktathatta ki önmagát saját korából, egy elvaduló, primitivizálódó világ aljas ösztönöket tápláló ve-zéreinek növekvő árnyékában.

A várostörténeti gondolkodás axiómája, hogy a világ rendezetlenségében a város centrumszerepet tölt be, biztos pontként menedéket nyújtva az áthatolhatatlan, ellenséges zűrzavar vadonában. Ember alkotta táj, melynek kialakítása szinte a teremtéshez hasonlít, olyan célelvűséggel, mely a közösség védelmét szolgálja. Tervezett mikrokozmosz, általában koncentrikus körökre emlékeztető felépítéssel, „szíve” valóban a település közepén található, tovább növelve a külvilággal szembeni centrumjellegét. Szerkezete ennél fogva igen gyakran hierarchikus: a legfontosabb, legértékesebb helyek körülbelül a földrajzi középpontban, legbelül helyezkednek el. Karinthy világában azonban nincs centruma a városnak, az Andrássy út összekapcsoló szerepe eleve tengelyszerű, a Duna-part és a Városliget a tengely két pólusaként jelenik meg. Sajátos paradoxitással hangsúlyozott helyszínek, mesterséges környezetben is természeti terek, hiszen mindkettő eltér a bérházak láncolatából szerveződő városképtől, az egyik a folyópart, a másik az erdős terület ősi szabadságát őrzi. A Karinthy-epikában Budapest egyetlen körzetének sincs kiemelt szerepe, egyszerre több centrum létezik, s a fon-

tos helyek sora fokozatosan új és új elemekkel bővül. Csupán távoli párhuzamként utalhatunk rá, hogy Karinthy, a főváros polgára lakásbérlelkor sem ragaszkodik valamely kerülethez, döntését lehetőségek és kényszerek (házbérnegyed) irányítják. Habozás nélkül hurcolkodik Pestről Budára, ahol a Verpeléti úton második feleségének a lakása van. Kedvenc kávéházait lakcímének megfelelően cserélgeti. A Népszínház utcából a körúti New Yorkba jár (a *Pesti Napló*, *Az Est*, a *Magyarország* napilapokat és jó néhány kötetét kiadó Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat szomszédságába, ahonnan nincs messze a könyveit szintén megjelentető Dick Manó Erzsébet körút 12. szám alatti irodája sem). A Verpeléti útra költözve a Hadik kávéházba teszi át székhelyét, Reviczky utcai és Üllői úti lakosként pedig a Centrálban dolgozik.

Ha törzshelyeit váltogatta is, a fővároshoz mindvégig hű maradt. Írásaiban a nagyvárosi ember szemével lát, szereplői valósággal meghitt viszonyban állnak Budapesttel. De még az otthonos perspektíván belül is tudott szokatlan nézőpontot találni. A MINDEN MÁSKÉPPEN VAN ötvenkét vasárnapi jegyzetét közlő gyűjteményében a külföldi turista előtt feltáruló, idegenforgalmi úti céllá egyszerűsödött Budapestet tekinti meg (MINT IDEGEN FORGOK PESTEN). Tévedésből felszállva a városnéző autóbuszra, kíváncsian lesi az utasok impresszióit. Most végre közvetlen tapasztalatot szerez arról, hogyan hat Budapest arra, aki először látja, hiszen „*amit eddig hallottam idegenektől szülővárosomról, abból sohase tudhattam, mennyit kell levonni udvariasságra: most köztük vagyok, magam is idegen, úgy beszélnek velem, mint egymás közt*”. Nemsokára már bolgár kereskedőnek adja ki magát, hogy elfogulatlanul diskurálhasson a messziről jött kíváncsiskodókkal. Az út során két felismeréssel is gazdagodik. Turistaként végre alaposabban, tudatosan tájékozódik, és friss szemmel rég ismert látnivalók újdonságait fedezi fel. „*Magamban kicsit elszégyeltem magam – öt éves korom óta legalább ezerszer mentem el az Andrássy-szobor előtt, rá is néztem a reliefre, és csak most látom meg, mit ábrázol, ahogy vezetőnk magyarázza – nini, csakugyan, hiszen ez Bismarck! ez meg Deák! ez Erzsébet királyné!*” A másik tanulságba szemérmes önirónia vegyül, amikor nyilvánvaló lesz, hogy nem sokáig tudja véka alá rejteni szerelmes ragaszkodását szülővárosához. Az Andrássy-szobor, a Parlament, a Duna-parti panoráma, a Margitsziget, az Andrássy út és a Bazilika bejárása után a Deák téri evangélikus templom előtt kibukik belőle, amiről persze az idegenvezetőt hiába kérdezte: ott keresztelték meg vagy negyven évvel azelőtt. Az ő számára az a templom mindennél emlékezetesebb. Az érdeklődő külföldinek mindvégig „*térkép e táj*”, de aki együtt nőtt fel a várossal, még az átmeneti rajongó szerepét is képtelen hosszabb ideig játszani. Budapest személyes sorssá válik, az élet olyan terévé, melynek minden kövéhez köze van, s múlhatatlan emlékek kötik kopott aszfaltjához. Szeretni és szidni lehet, gyönyörködni szépségében és bosszankodni hibáin, csak tőle elszakadni nem. Ebben a városban van otthon, és csakis az számít, amit itt beszélnek róla. Ezért érik sérelemmé – a műfelháborodáson túl – az idegenvezető tévedése. Nem tud semmit (honnan is tudhatna) arról a bensőséges kapcsolatról, mely Karinthyt és városát évtizedek óta összefűzi. Budapestet mutogatja, „*és a legnagyobb nevezetességet, aki itt ül a háta mögött, nem ismeri meg. Meg vagyok sértődve. Ebben az országban csak szobornak érdemes lenni*”.

Karinthy számára Budapestnek már csak azért sincs szoborszerűen mozdíthatatlan centruma, mert nem fogadott el semmiféle tekintélyelvű behódolást, s ő maga sem dermedt elérhetetlen szoborrá. Ahol megjelent, egy darab Budapest fénylett fel. Szíve a budapesti élet metronómja szerint lüktetett. A város örökösen változó, mozgó centruma, a város szíve volt.